

BERGER ÁGNES

Magyar nemzeti identitástudat az EU-csatlakozás tükrében

*Multinacionális cégek munkatársaival készített
interjúkon alapuló kvalitatív elemzés*

Bevezetés

A tanulmány, melynek rövid kivonatos összefoglalóját közöljük, eredetileg német nyelven, tehát német olvasók számára íródott. Célja az volt, hogy az uniós csatlakozást közvetlenül megelőző időszakban egy közvetítő, illetve leíró jellegű társadalomlélektani helyzetjelentéssel gazdagítsa a csatlakozó országokat érintő széleskörű kutatások palettáját.

Tíz, magyarországi multinacionális cégnél foglalkoztatott, vezető beosztású személlyel készítettünk interjút. Ez alapján kísérletet tettünk a kiválasztott célcsoport magyar nemzeti érzésének, identitástudatának megragadására, illetve ezek egyes tartalmi összetevőinek megvilágítására. Kíváncsiak voltunk továbbá arra, hogyan befolyásolja e munkahelyek nemzetközi közege, illetve az itt szerzett tapasztalatok a magyarsághoz kapcsolódó meggyőződések, érzelmek és az EU-csatlakozáshoz való hozzáállást.

Következő lépésként azt vizsgáltuk, hogy az interjúpartnerek hogyan határozzák meg Magyarország Európán belüli pozícióját. Ezen belül elsősorban azt tartottunk szem előtt, hogy nemzeti önbesorolásuk szempontjából milyen szerepet játszanak a Kelet- illetve Nyugat-Európához kapcsolódó kognitív- és érzelmi struktúrák. Végül arra törekedtünk, hogy megértsük, hogyan állhat összefüggésben a nemzeti önkép az ország jövőjéről alkotott elképzelésekkel.

A célcsoport kiválasztásakor olyan személyeket kerestünk, akik esetében joggal feltételezhető, hogy a nemzeti identitás, illetve az EU-csatlakozás témaköre munkájukból kifolyólag a mindennapokban is releváns témakör. A tíz különböző budapesti multinacionális cégnél, vezető beosztású, felsőfokú végzettségű, 28 és 53 év közötti férfiakkal és nőekkel folytatott, másfél-két

órák interjúk során, ezirányú reményeink beigazolódtak: a kérdezettek számára a témakör egyértelműen személyes jelentőséggel bírt. Bízunk abban, hogy a minta szűk keretei ellenére, sikerült ezáltal egy, az egyéni eredményeken túlmutató indikátorcsoportot találnunk. Megjegyezzük, hogy a vizsgálat szűkre szabott kereteiből adódóan, további fontos független változók (életkor, nem stb.) bevonására, illetve az ezekhez kapcsolódó, esetleges szignifikáns különbségek analizésére sajnos nem vállalkozhattunk.

A kutatás megértő-feltáró jellegének megfelelően félig strukturált interjútechnikát alkalmaztunk, mely lehetővé tette, hogy az elsődleges szempontok szem előtt tartása mellett rugalmasan tudjunk az interjúalany által fölvetett témákra is időt szakítani. Az előzetesen elkészített interjúfonál végigvezetett a főbb kérdéscsoportokon, az interjúhelyzet megfelelő pillanatában azonban teret adhattunk az egyes témakörök hosszabb, narratív jellegű kifejtésére is. Az adatelemzés során Kleining¹ körkörös analízistechnikai módszerére támaszkodtunk, mely kellő rugalmasságot biztosított esetleges új, a kutatás eredeti kérdésfeltevésain túlmutató koncepciók és összefüggések feltárására is.

Az identitás és ezen belül is a nemzeti identitás esetében felettébb komplex fogalmakkal állunk szemben. Bár a fenti kategóriák napjaink legkedveltebb fogalmai közé tartoznak, pontos tudományos definíciójuk komoly nehézségeket okoz, hiszen a különböző társadalomtudományok hátramezsgyéjén meghonosodott kategóriák mögött egymással dinamikus kapcsolatban álló, egyéni-, szociális- és politikai aspektusok rendkívül összetett szövevénye bújik meg.² E komplexitásból fakadóan az interjúpartnerek nemzeti identitástudatához szorosan kapcsolódó dimenziók kiszűrésére, módszeres rendezésére, illetve az ehhez kapcsolódó kognitív illetve érzelmi struktúrák, mechanizmusok, tendenciák felismerésére a kvalitatív kutatási módszert tekintettük a legalkalmasabbnak.

Fontos még egyszer hangsúlyozni, hogy az alábbi kis mintán végzett exploratív jellegű vizsgálat alapján nyilvánvalóan nem általánosítható, reprezentatív eredményekre törekedtünk. Az empirikus úton nyert adatokra támaszkodó kutatás reményeink szerint azonban a fenti korlátok pontos ismerete mellett is elősegítheti e komplex témakör alapos feltérképezését, mivel mód-

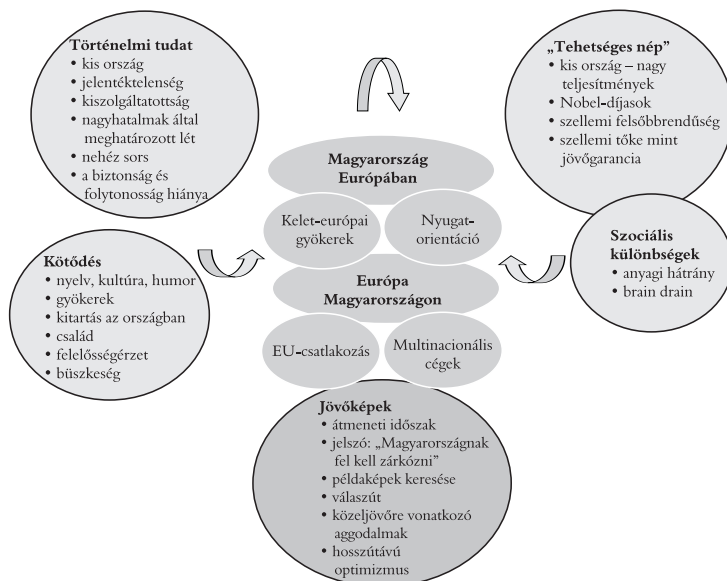
¹ Kleining, Gerhard: *Qualitativ-heuristische Sozialforschung: Schriften zur Theorie und Praxis*. Fechner: Hamburg–Harvestehude, 1995.

² Pataki Ferenc: Identitás–Személyiség–Társadalom. In: Lengyel Zsuzsanna (szerk.): *Szociálpszichológia szöveggyűjtemény*. Osiris: Budapest, 2002. 483–491.; Frei, Hans-Peter – Hauber, Kay: *Identität*. Enke: Stuttgart, 1987.; Marquard, Odo (Hrsg.): *Identität*. Fink: München, 1979. (Poetik und Hermeneutik, 8.)

szertani sajátosságainak köszönhetően lehetővé teszi a kapott eredmények mélyén megbúvó rejtett szerkezetek felismerését, részletes analízisét.

A következő diagram a tanulmány eredményeként kidolgozott kategória-rendszer vázlatos áttekintésére szolgál. A nyilak az egyes dimenziók közötti dinamikus kapcsolatot és a kategóriák közötti szoros összefüggéseket szimbolizálják.

A továbbiakban a magyar történelmi tudathoz, a „tehetséges nép” önképéhez, valamint Magyarország Európán belüli identitásához kapcsolódó eredményeket szeretnénk röviden kifejteni.

Történelmi tudat

Az interjúk alapján feltételezhető, hogy a magyar nemzeti identástudat jelentős részben az ország történelmi narratívájának bizonyos konszenzusként elfogadott motívumaira alapul. Ezek a kognitív és érzelmi tartalmak Durkheim illetve Halbwachs óta a társadalmi nagycsoportokról való gondolkodás alapfogalmaként elfogadott, úgynevezett *kollektív emlékezet* részeinek tekinthetők. Amikor tehát az egyén egy, a saját szubjektív autobiografikus emlékezete mellett létező, nem személyesen átélt, mégis sajátjának érzett tapasztalat- és érzésvilágból merítve jellemzi nemzetét, feltételezzük, hogy e társadalmi nagycsoport kollektív emlékezetartalmaira hivatkozik. A nemzet közös eredetéhez, gyökereihez és a történelmi időben való folytonosságához kapcsolódó elképzelések,

meggyőződések a nemzettel való azonosulás alapfeltételeinek tekinthetők.³ A Halbwachs-i értelemben vett kollektív emlékezetet természetesen meghatározó módon befolyásolja a hivatalos történetírás, de míg utóbbi az utólagosan (re)konstruált történelmi eseményeket és ideológiákat foglalja rendszerbe, a kollektív emlékezet egyfajta természetes áramlatként jön létre: csak olyan események, tapasztalatok maradhatnak meg benne, amelyek a csoport számára eleendő szimbolikus jelentőséggel bírnak ahhoz, hogy a nemzet tudatában eleve- nen tovább éljenek.⁴ A magyar nemzeti kollektív emlékezet, illetve történelmi narratíva tartalmának részletes és teljességre törekvő feltárására e tanulmány ke- retein belül természetesen nem vállalkozhatunk, csupán néhány, az interjúk alapján jellegzetesnek mondható alkotóelemét szeretnénk kiemelni.

Az interjúkat átszövő történelmi utalások gyakorisága a nemzeti történe- lem, illetve a kollektív emlékezet identitásformáló hatásának ismeretében még inkább feltűnő. Az interjúalanyok a beszélgetés folyamán előszeretettel von- nak történelmi tárgyú párhuzamokat: a konkrét témától függetlenül, sokszor hivatkoznak a magyar történelem egyes eseményeire, általános tendenciáira. Jellemző, hogy a szóban forgó utalások egyáltalában nem csak a közelmúlt tör- ténelméből merítenek, hanem gyakran több évszázad távlatára nyúlnak vissza:

„Mi itt hozzá vagyunk szokva a Mohács-, Segesvár-, Trianon–féle sokkokhoz.”

A nemzeti történelmi tudat dominanciája nem merül ki a társadalmi és politikai kérdések megítélésében: a legtöbb beszélgetésből kiderül, hogy az interjúalanyok a nemzeti történelem hatását saját életükben, sőt személyisé- gükön is erősen érzékelnéi vélik. Legfőképpen a stabilitás, a biztonság és a foly- tonosság tartós hiányát tekintik személyiségformálóknak.

„Nézd meg a történelmünket: itt nem ötven, hanem legalább ezer éve kell abból kiindulni, hogy holnap úgyis minden másképp lesz, és hogy az embertől egy perc alatt mindenét el lehet venni. Ez egy olyan bizonytalanságérzést szül, amit az ember nem tud tíz éven belül levetközni. Ez a vérünkben van.”

Az interjúalanyoknak az EU-csatlakozáshoz való hozzáállásában is egyér- telműen nyomon követhető a történelmi tapasztalatként megszilárdult meg- győződések domináns szerepe. Az európai nagyhatalmaknak való kiszolgálta-

³ Durkheim, Emil: *Über die Teilung der sozialen Arbeit*. [De la division du travail social.] Suhr- kamp: Frankfurt am Main, 1982. 90–98. (Magyarul: *A társadalmi munkamegosztásról*. Osi- ris: Budapest, 2001.); Halbwachs, Maurice: *Das kollektive Gedächtnis*. [La mémoire collective.] Suhrkamp: Frankfurt am Main, 1967. 35–44.

⁴ Halbwachs: *Das kollektive Gedächtnis*, i. m. 67–68.

tottság, illetve az elnyomottság érzése ebben a kontextusban is könnyen aktíválható, gyakran felbukkanó reakció.

„Magyarország mindig is kiszolgáltatott marad. Akkor vesznek fel, amikor nekik tetszik. Ha majd valami nagyot kell felmutatni.”

„– Véleményed szerint megéri Magyarországnak belépni az EU-ba?
– Ez fából vaskarika. Mondjuk, hogy ez a kisebbik rossz. Mindenképp megszívjuk, akkor is, ha beléptünk, akkor is, ha nem. Persze ez nem egy szokatlan helyzet ebben az országban.”

„Szerintem nem jó ötlet feltartott kezekkel a következő blokkba masírozni.”

Ennek ellenére a legtöbben reményeket fűznek az EU-csatlakozáshoz: elsősorban az ország történelme során hiányolt stabilitás, biztonság és folytonosság erősödését várják. Összességében érdemes megjegyezni, hogy az EU-csatlakozással kapcsolatosan a célcsoporttól előzetesen elvárt, alapjaiban kifejezetten pozitív hozzáállás a vártnál több kritikus véleménnyel, aggodalommal párosult.

A multinacionális cégeknél azonos beosztásban a nyugat-európai kollégákhoz képest alacsonyabb fizetés és csekélyebb anyagi biztonság élményét az interjúpartnerek sokszor szintén a történelem nyelvezetéből kiragadott utalásokkal ilusztrálják. Ebben az összefüggésben többen is használják a „gyarmat” kifejezést.

„A franciák háromszor-négyszer annyit keresnek, mint a magyar munkatársak. Ez a gyarmatok sorsa. Nyugat-Európa gyarmatai lettünk.”

Annak ellenére, hogy történelemtudományos szempontból a párhuzam természetesen nem helytálló, mindennapi értelmezésében, illetve a fogalom olyan asszociatív aspektusait számba véve, mint a függőség, az áldozatszerep, illetve a kiszolgáltatottság, a gyarmati lét egyáltalán nem áll távol a magyar történelmi tudat fent taglalt tartalmaitól.

Szembetűnő továbbá, hogy az ország kis mérete is meghatározó szerepet játszik az interjúalanyok nemzeti öndefiníciójában. Mindannyian rendkívül gyakran használják a „kis ország” kifejezést – a kicsinység azonban az ország kiterjedésének tárgyilagos jellemzésén mindenképpen túlmutatni látszik és az esetek többségében a világtörténelmi- illetve politikai jelentéktelenség és kiszolgáltatottság szinonimájaként működik.

„A nagyhatalmak ide mindig kényük-kedvük szerint ki-be járkálhattak. Ez a kis ország sorsa Európa közepén.”

„Egyszerűen túl kicsik vagyunk. Sem hadügyileg, sem gazdaságilag nem vagyunk elég nagyok ahhoz, hogy valamit mi döntsünk el.”

Az ország kis méretének hangsúlyozása gyakran összefonódik tehát a nagyhatalmakkal való kiszolgáltatottság, illetve egyfajta védtelen, tehetetlen áldozatszerep érzésével. Híres nemzetkarakterológiai tanulmányában már Bibó István is felhívta a figyelmet a „kicsinység” fokozott kiemelésére irányuló tendenciára.⁵ A hetvenes évek végén Csepeli György a magyar nemzeti öntudatot vizsgáló interjúk kutatása folyamán szintén e jelenségre bukkant. Csepeli szerint a kicsinység előtérbe helyezésének feltehetően történelmi okai vannak: mivel a kollektív történelmi tudatban elevenen élnek Magyarország egykori, az I. világháború előtti méretének „emlékei”, az ország trianoni területvesztés utáni méretét sokszor irritálóan csekélynek érzékelik. Az egykori, úgynevezett „történelmi” Magyarországot mércéül véve, a területvesztés eleven tudata fokozhatja tehát az ország méretének negatív megítélését.⁶

Mivel a kicsinységtudat ezáltal negatív értékű kognitív elemmé válik, feszültséget kelt, s így kompenzációra késztet. Az interjúalanyok két fontos kompenzációs stratégiát használnak. Egyfelől a nehéz sorsra ítélt, „kis ország”-tudathoz gyakran kapcsolódik egy sajátos, a magyar nemzetből a sorscsapások által kikényszerített ellenálló-képességre és szívósságra való büszkeség.

„Magyarországot azért még nem lehetett úgy szétlőni, lerombolni, kizsákmányolni, gyarmatosítani, hogy ne kelt volna fel romjaiból.”

A másik jellegzetes stratégia az ország kivételes szellemi tőkájére való hivatkozás.

Tehetséges nép

Az interjúalanyok többsége a fenti kontextusban hangsúlyozza a magyar Nobel-díjasok számát, s ezt saját nemzeti büszkesége fontos alappilléreinek tekinti. Ilyenkor a díjazottak számát – feltűnő módon kivétel nélkül – az ország csekély méretéhez viszonyítják.⁷

⁵ Bibó István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. Új Magyarország: Budapest, 1946.

⁶ Csepeli György: *Nemzeti tudat és érzésvilág*. Múzsák Közművelődési Kiadó: Budapest, 1983. 103–104.

⁷ Ebben az összefüggésben érdekes lehet megjegyezni, hogy a beszélgetések idején magyar Nobel-díjasként számontartott tizenkét tudós munkáját Uppsalától Honolulun keresztül a világ minden táján végezte, de egyikük sem Magyarországon jutott a magas elismeréshez. Emellett mindössze hárman végezték Magyarországon egyetemi tanulmányaikat (Oláh György,

„Ha felállítanánk egy statisztikát, akkor az egy főre eső Nobel-díjasok száma itt azért tényleg elég szokatlanul magas.”

A fent említett tanulmányában Csepeli is felhívta a figyelmet a „kis ország – nagy teljesítmények” ellentétpárra.⁸ Tajfel szociális identitás-elméletéből kiindulva a nemzeti identitás elsődleges funkciója – bármely más társadalmi csoport-hoz történő besoroláshoz hasonlóan – az egyén pozitív önértékelésének erősítése. Amikor saját csoportunkat másokéval hasonlítjuk össze, pozitív önértékelésünk védelmére természetesen az szolgál, ha saját kategóriánk a többiekkel szemben kifejezetten értékes.⁹ Míg a logikusan összekapcsolódó fogalom-pár: „kis ország – kis teljesítmények” kevésbé tűnik pozitív identifikációra alkalmasnak, addig a „kis ország – nagy teljesítmények” rendhagyó mivolta miatt érdeklődésre tarthat számot. Ezen felül, a más országokkal való összehasonlítás szintén kedvező eredménnyel jár, hiszen egy nagy ország esetében a nagy teljesítmények magától értetődőek, s a kisebb, de nem ekkora teljesítményekkel büszkélkedő országokkal szemben is Magyarország kerül előnybe. E stratégia segítségével tehát a kicsinység ellenére is lehetőség nyílik a pozitív önkép megtartására.¹⁰

Megjegyezzük, hogy mivel a magyar Nobel-díjasok jelentős hányada köztudottan az ország határain kívül élt és dolgozott, az interjúalanyok büszkesége sokszor rezignált melankóliával, keserűséggel vegyül. Ennek oka egyrészt az a meggyőződés, hogy számos jelentős személyiség magyar származása külföldön nem ismert, másrészt az aggodalom, miszerint e nagyszerű tudósok Magyarországon valószínűleg nem rendelkeztek volna elegendő lehetőséggel tudásuk ily magas szintű kamatoztatására, illetve semmiképp nem juthattak volna ekkora nemzetközi elismeréshez.

„Lisztről és Ferenczyről mindenki azt hiszi, hogy osztrákok voltak. Persze Adolph Zukor és William Fox nevét hallva sem tudják sokan, hogy magyar bevándorlóknak köszönhetjük Hollywood-ot is.”

„Mindig, ha egy állítólag amerikai atomfizikusról vagy rendezőről kiderül, hogy magyar, a büszkeség mellett kicsit el is szomorodok. Bánt a tudat, hogy itthon va-

Szentgyörgyi Albert, Harsányi János). Némelyük (pl. Zsigmondy Richárd) egyáltalán nem állt sem a magyar kultúrával, sem a magyar nyelvel kapcsolatban – őket a kivándorolt szülők magyar származása miatt sorolják a nemzet büszkeségei közé. Ld: www.kfki-hu/cheminfo/hun/teazo/nobel/nobeldij.html

⁸ Csepeli: *Nemzeti tudat és érzésvilág*, i. m. 103–104.

⁹ Tajfel, Henri: *Soziale Kategorisierung, soziale Identität und sozialer Vergleich*. In: Ugyanő (Hrsg.): *Gruppenkonflikt und Vorurteil*. Huber: Bern. 101–117.

¹⁰ Csepeli: *Nemzeti tudat és érzésvilág*, i. m. 103–104.

lőszíntűleg soha nem lehettek volna világhírűek. Eszembe jut, hogy vajon manapság hány zseni akasztja fel magát egy panellakásban.”

A különböző országokban érvényes szabályokból, illetve a munkaerőpiaci különbségekből kifolyólag az interjúalanyok jelentős hányada ugyanazt a munkakört végző nyugat-európai kollégáihoz mérten gyakran magasabb képzettséggel rendelkezik. Az ebből fakadó tudásszint-előnyt a beszélgetőpartnerek szintén a tehetséges magyar néphez kapcsolódó beszámolók vonatkozásában említik meg.

„Sokféle nemzetiségű szakemberrel dolgoztam együtt és néhány sokkban már részem volt. Előtte azt hittem, ha mindannyian ugyanabban a pozícióban vagyunk, akkor létezik valami minimum tudásszint. Hát lehet, hogy végül is tényleg létezik, csak én a minimumot máshová képzeltem.”

„A magyarok képzettebbek, tehetségesebbek.”

Ahol a magyar munkatársak anyagi megbecsülése a nyugat-európai kollégákkal szemben jelentősen alul marad, a különbség jól érezhető feszültséget szül.

„Ha nálunk egy francia főnök egymilliót kap, akkor egy magyar ugyanabban a pozícióban – ugyanolyan, vagy jobb képzettséggel – kétszázötven-ezret. Ha a magyar munkatárs ne adj Isten még ráadásul a Sorbonne-on is végzett, akkor van esélye négyszáz-ezerre. Többre semmiképpen.”

A multinacionális cégeknél e módon tapasztalt képzettségi illetve anyagi egyenlőtlenségeket Csepeli analógiáját követve a „jobban képzett-rosszabbul megfizetett” ellentéppárral ragadhatjuk meg. Megfigyelhető, hogy az interjúalanyok ebben az összefüggésben a képzettséget és a kompetenciát az anyagi elismertségnél fontosabb összehasonlítási dimenzióknak állítják be, mely súlypontozás lehetővé teszi a – magyarok számára inkább kedvezőtlen – gazdasági megmérettetés háttérbeszorítását. Így tehát az interjúalanyok az effektíve csekélyebb anyagi megbecsülés ellenére egyenrangúnak, sőt, esetenként magasabbrendűnek érezhetik magukat.

„Már nem is mesélem el nekik, hogy mi az eredeti foglalkozásom. Nem akarom, hogy számukra kínos legyen. A kedvenc történetem az, amikor a tárgyalópartneremről kiderült, hogy ő speciel azelőtt focista volt...”

Magyarország Európában

Az analízis második részében azt vizsgáltuk, vajon milyen szerepet játszik Kelet- illetve Nyugat-Európa fogalma az interjúpartnerek nemzeti önbesorolása szempontjából. Az interjúalanyok Magyarország Európán belüli pozícióját nagymértékben a beszélgetés pillanatnyi témájától függően – sokszor ellentmondásokban gazdag módon határozzák meg. A nemzeti önbesorolással kapcsolatos nehézségeket, illetve az ezzel kapcsolatos alapvető bizonytalanságot szemléletesen érzékeltetik a multinacionális cégeken belül rendszeres nemzetközi összejövetelekről szóló beszámolók. Ezeken a találkozókön Magyarországot, illetve a magyar résztvevőket ugyanis a cégeken belüli más és más szekciókhoz osztják be. A magyar vezetők helyenként egy úgynevezett „rest of the world” kategóriába, máshol az EU-tagállamok képviselőivel együtt, egy harmadik helyen pedig a 2004-ben csatlakozó országokhoz kerülnek besorolásra.

„Nálunk Magyarországot egy nagyon pikáns kategóriába sorolták: az a nevünk, hogy «rest of the world». Ide tartozik Litvánia, Új Zéland, meg az arab országoktól kezdve Tanganyikáig mindenki, akit nem igazán tudnak hova tenni. Az előző cégeknél egyszer csak kivettek minket egy ilyen hasonló csapatból és akkor egyik napról a másikra hirtelen Európa lettünk. Ettől kezdve engem is az európai vezetők összejövetelére hívtak és már nem a «rest of the world»-re. (nevet)”

„Hát mi egy köztes állapotban vagyunk: már nem Kelet-Európa, de még nem is Nyugat-Európa.”

„Magyarországot már nem rakják Romániával vagy Ukrajnával egy csapatba, hanem az EU-felvételre váró országok kicsi, de annál bájosabb köréhez tartozunk. Az igazi európaiakhoz azért még nem mehetünk.”

Az egyértelmű önbesorolás lehetőségének hiányából fakadó bizonytalanság érezhető feszültséget okoz. Az interjúalanyok ezért szívesen találtnak azzal kapcsolatban, vajon mely európai országhoz válhat Magyarország közepe- illetve hosszútávon hasonlónak. Az ilyen, nyugat- vagy észak-európai minták, példaképek felsorolása feltehetően csökkenti az érvényes és aktuális öndefiníció hiányából fakadó természetes feszültséget, és a pillanatnyi, átmenetinek érzékelt időszaknak konkrét, elképzelhető irányt szabva, egyfajta fogódzóként szolgál.

„Németországhoz vagy Franciaországhoz már csak a méretünkénél fogva sem fogunk hasonlítani, de mondjuk egy Belgium, Hollandia vagy Luxemburg típusú jóléti kis országot el tudnék itt képzelni.”

„Azt mondják, hogy Norvégiában meg Finnországban sem volt száz évvel ezelőtt túl sok minden fán meg hegyeken kívül. Szóval, szerintem van esély. A skandináv országoknak is sikerült. Miért ne lehetne valami ilyesmi belőlünk is egyszer...”

Az interjúpartnerek Kelet-Európára vonatkozó megjegyzései felettébb komplex és ambivalens viszonyról árulkodnak. A szolidaritás és a rokonság kifejezésétől kezdve, a versengésen keresztül az idegenkedésig és a közösség megtagadásáig terjedő megnyilvánulások, pozíciók sokszor egy beszélgetésen belül, ellentmondásos módon váltogatják egymást. Az interjúpartnerek a pillanatnyi kontextustól függően esetenként kiemelik Magyarország és Kelet-Európa összefonódását, máskor pedig kifejezetten elhatárolják magukat, illetve az országot a régiótól.

Mivel a térség történelmi tapasztalataiban sok hasonlóságot látnak, ebben az összefüggésben az interjúalanyok szívesen hivatkoznak a kelet-európai országokkal közös gyökerekre. Ilyenkor erős összekötő kapocsnak tekintik az e régióban évszázadok óta meghatározónak ítélt hosszú távú tervezhetőség, politikai stabilitás, biztonság és folytonosság hiányát. Kelet-európai identitásukat tehát legtöbbször ezen deficitekre hivatkozva írják körül, illetve ezek által határolják el a térséget Nyugat-Európától.

„Nyugaton a dolgok nem szoktak olyan gyakran egyik pillanatról a másikra gyökeresen megváltozni. Ezért kevésbé ismerik ezt az állandó veszélyérzést, amihéz mi itt Kelet-Európában már hozzászoktunk.”

„Ebben a régióban mindig egyfajta reményteli purgatórium-hangulat volt. A történelemkönyvek szerint legalábbis önteni kellett a vérünket rendszeren, hogy az igazi Európa, a Nyugat nyugodtan és biztonságban élhessen.”

Jellemző, hogy az interjúpartnerek Magyarországot nem szívesen sorolják Kelet-Európához. Egyrészt ehhez kapcsolódó kellemetlen személyes tapasztalataik miatt érzik sokszor zavarónak, néha kínosnak, sőt sértőnek, ha kívülállók kelet-európaiként kezelik őket. Másfelől, nem egyszer szembetűnő, hogy az EU-hoz csatlakozó kelet-európai országokhoz képest Magyarországnak egyfajta „elit” pozíciót tulajdonítanak.

„Az Immigration Office-ban másfél órán keresztül végigkérdezték a családfámat. Kínos volt, mert az EU-s kollegák mind rám vártak. Nekik persze gyorsab-

ban ment. Ebben az elbánásban nyilvánvalóan mint kelet-európai prostituált-jelölt részesültem. Albán, magyar: ilyenkor egykutya. Szörnyű.”

„Ha az ember megnézi Kelet-Európát, akkor azért itt Kánaán van. Mi igazából egy másik kategóriához tartozunk.”

„A csatlakozó országok közül egyértelműen mi csillanunk ki kardból.”

„Az EU joggal tekint úgy ránk, mint a legjobb tanulóra.”

Ez a kelet-európai országokon belüli hierarchia a multinacionális cégek mindennapjaiban is megerősítést nyer.

„Magyar menedzsereket sosem küldenek ki Nyugatra, nekünk Szlovákiában, Ukrajnában vagy Romániában kell megtanítanunk, hogy merre hány méter.”

Általánosságban megállapítható, hogy a kelet-európai kategóriába való besorolás ritkán járul hozzá a pozitív szociális identitás eléréséhez. Mivel a nyugati lét-hez elsősorban politikai és gazdasági stabilitást, jólétet kapcsolnak, az interjúpartnerek szívesebben tartoznának minél előbb Nyugat-Európához. Jellemző, hogy Magyarországot a nyugati világhoz mérten elmaradottnak, sok esetben alacsonyabbrendűnek érzik. Míg tehát a kelet-európai országokkal kapcsolatos megnyilvánulások sokszor felsőbbrendűségi érzésről árulkodnak, addig Nyugat-Európával szemben a kisebbségi érzés és a viszonylagos visszamaradottság tudata meghatározó. Feltűnő továbbá, hogy az ország lemaradását gyakran próbálják meg években is behatárolni.

„Ha hajlandóak vagyunk keményen megdolgozni az elmúlt negyven évért, akkor szerintem tizenöt év alatt eljuthatunk egy kis nyugat-európai demokratikus állam szintjére.”

„Most még a vadkapitalizmus időszakát éljük. 50–60 év lemaradást kell behoznunk a nyugat-európai népekkel szemben.”

Összességében is szembevetendő, hogy az interjúalanyok Magyarországot más nemzetekkel összehasonlítva általában vagy alacsonyabb-, vagy magasabbrendűnek állítják be – csak ritkán érzékelik hazájukat a többi néppel egyenrangúnak vagy hasonlószerűnek. E tendenciák az ország méretéből fakadó kisebbségi érzések, illetve a „tehetséges nép” önpercepciójához kapcsolódó felsőbbrendűséggel együtt vizsgálva egy sajátos és összetett nemzeti önértékelési konfliktusra engednek következtetni.

Mindezzel együtt a közös európai identitás elképzelése az interjúpartnerek számára vonzó lehetőségnek tűnik a nemzeti öndefinícióhoz kapcsolódó konfliktusok, -bizonytalanság csökkentésére, feloldására, illetve egy pozitív szociális identitás elérésére.

„Ha találkozom egy japánnal vagy egy amerikaival akkor igazából felesleges mondanom, hogy magyar vagyok, elég egyszerűen annyi, hogy európai. Szerintem ez amúgy is sokkal meghatározóbb, mint a magyar. Ez egy igazán tipikus tulajdonság.”

